

SOMOGYI ÉVA

Az 1653-59. évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai

A horvátországi parasztfelkelés tárgyunk szempontjából két vonatkozásban tarthat számot érdeklődésre:

1. A felkelésben jobbágyok és szabad katonaparasztok (a Balkánról bevándorolt és megtelepített vlachok) együtt ragadnak fegyvert, s e szabadparaszti réteg részvétele meghatározó lesz a mozgalom jellegére, céljaira, eredményeire. Tehát annak a rétegnek problémája kerül előtérbe, mely helyzete következtében hordozója, sőt gyakran megfogalmazója a korszak paraszti ideológiájának.

2. A felkelés kapcsán teljes élességgel vetődik fel egy, a korszakra jellemző alapvető probléma. A nemesség vagy szabad folyást hagy a kibontakozó mozgalomnak, engedve a jobbágyság és a katonaparasztság követeléseinek, áldozva saját földesúri érdekeiből az ország védelmére, vagy a török veszély ellenére zsoldosokat vezet a felkelők ellen, pusztítva az ország védelmi erejét, betörésre ingerelve az ellenséget.

Ez a megoldhatatlan dilemma teljességében csak Zrínyi tudatában vetődik fel, s befolyásolja egész magatartását.

A következőkben tehát megkíséreljük a horvátországi mozgalomhoz kapcsolódó szabad katonaparaszti rétegeknek a felkelésben játszott szerepét vázolni, s magatartásuk, ideológiájuk társadalmi gyökereit keresni.

E szerep ideológiai gyökereinek megragadása általában is nehéz feladat, a mi esetünkben a problémát csak fokozza forrásaink speciális jellege, hogy a felkelésben résztvevő vlach katonaparasztok gondolatvilágát tükröző forrásunk egyáltalán nincs, s a tényleges jobbágyok eszmévilágára is csak néhány, azt többé-kevésbé híven ábrázoló parasztlevelekből következtethetünk. Így a kérdés megvilágítását gyakran indirekt módon kíséreljük meg, keressük és indokoljuk azokat a motívumokat, melyek a mozgalom résztvevőit cselekvésre indítják.

Zrínyi Miklós bán levelei, melyekben a felkelés elfojtásának lehetőségét mérlegeli, keltették fel a gondolatot, hogy az egyes vlach katonáskodó rétegek magatartásában, ideológiájában, végsősoron társadalmában különbségeket kell keresni, mert csak így magyarázható meg az egyes rétegek ellentétes szerepe a horvátországi parasztfelkelésben.

Zrínyi javasolja az uralkodónak a felkelés leverésével kapcsolatban: „Föltség, ha azokat a lázongókat katonasággal kell megtámadni, nem szabad a Kulpa-mellékietek alkalmazni erre, sem pedig a báni katonákat, mert azok nagyrészt maguk is közülük valók, a többiek barátaik, rokonaik és mindenféle kapcsolat fűzi őket össze egymással” (Zrínyi Miklós Összes Művei. Bpest. 1958. II. 194. l.). „Egyetlen és alázatos tanácsom tehát az, hogy méltóztassék meghagyni a két generálisnak, a károlyvárosinak és a varasdinak, hogy adjanak nekem segítséget ehhez az ügghöz” (uo. 199. l.).

A parasztmozgalom hat évének tanulsága igazolja Zrínyi vélekedését. A sziszeki (az alsókulpai vég helyek központja) katonák s a sziszeki és poszavinai jobbágyok együttes felkelését az ország rendjei a varasdi és károlyvárosi generális hadaival verik le. Valóban pusztán a földrajzi távolság választja el Károlyvárost Sziszekától, s csupán ez tenné lehetővé, hogy társadalmi és jogi helyzetüket tekintve lényegileg azonos rétegeket egymás ellen lehet fordítani?

— A károlyvárosi, varasdi vlachok a gráci haditanács fennhatósága alá tartoznak, a Habsburg-centralizáció katonái. Szolgálatukért zsoldot csak kisebb részük kap, fizetségük az a parcella, melyen szabadon gazdálkodhatnak, adhatják vehetik, ez azoknak a szabadságjogoknak törvényes elismerése, melyeknek eredete még a Balkánról hozott nemzeti jogi közösségi szervezetre nyúlik vissza. Ezek a vlachok nem területileg, és nem is privilégiumaik jellegét tekintve állnak távol más vlach kategóriáktól, hanem a földesúri függéstől való teljes és biztos elszakadásuk következtében. A földesúrtól való függetlenségüket a hadszervezetben betöltött szerepük biztosítja; nemesek rendi törekvéseivel szemben a centralizáció haderejét alkotják. A Sziszekben és másutt megtelepült egyházi vagy magánföldesúri vlachok jogai lényegében a fentiekkel azonosak. De az a terület, melyen élnek, néhány évvel korábban még jobbágytelek volt, s ha az adott pillanatban földesura a kényszertől hajtva tudomásul is veszi, hogy pusztán maradt jobbágytelkeit csak katonáskodó parasztok telepítésével megszósíthatja, végérvényesen nem mond le földesúri igényeiről, s fokról-fokra megnyírálja új jövevényeinek szabadságát. A földesúri hatalomtól független, államileg szervezett vlach katonaparasztkok a zsoldosok jellegzetes magatartását követik: fizetségért bármilyen harcban hajlandók résztvenni. Őket bátran vezethetik és vezetik is generálisaik a parasztmozgalom ellen.

A felkelők: a magánföldesúri és egyházi vlachok, a tényleges jobbágyok és a társadalmilag e két réteg közt elhelyezkedő báni zsoldos katonák. A báni katonák részvételét a felkelésben ismét csak nem az határozza meg, hogy zsoldosok. Ezek, mint Zrínyi leveléből is kitűnik, szoros kapcsolatban állnak a tényleges jobbágyokkal; a Horvátországban még meglévő nagycsalád olyan tagjai lehetnek, akiknek testvérei robotoló jobbágyok, s maguk a közeli végeken keresnek megélhetést. Nem a hazájuktól távol élő, eredeti közösségükből kiszakadt emberek, hanem eredetükben a jobbágyasághoz, törekvésükben a szabad katonaparasztkokhoz kapcsolódó elemek. A felkelésben résztvevő e három, többé-kevésbé pontosan kirajzolódó réteget a közös ellenség elleni harc fogja össze, a földesúr elleni küzdelem, akivel szemben a szabad katonaparasztkoknak már meglévő privilégiumaikat kell féltve őrizni, a jobbágyoknak pedig éppen e privilégium jelentené az egyedüli lehetőséget a földesúrtól való menekülésre.

A katonaelemek és jobbágyok szövetsége az adott pillanatban teljesen tudatos — félretéve korábbi ellentéteiket az elszántott föld s az elhajtott barmok miatt —, hűséget fogadnak egymásnak, szövetségüket jelképesen is megpecsételve. A jobbágyok és a katonaparasztkok s a különböző földesurak jobbágyai közt a paraszti közösség, az egymásrautaltság tudata alakul ki. „... ha csak egyet is fogatok meg közülük — írja Erdődy Imre, a felkelt jobbágyok ura —, ottan ismét az egész község feltámad, sőt ha az papok fognának is meg az magok jobbágyi közül (a zágrábi káptalan sziszeki jobbágyai), ezek mindjárt föltámadnak, amiut maguk mondják. Másutt Erdődy azon panaszkodik, hogy „örömet pedig . . . szakadást csinálnék köztük, nem szánván bizony költségemet”, de az ilyen vállalkozás úgyis hiábavaló volna (Szombathelyi Áll. Lt. Erdődy es. Monyorókeréki Lt. fasc. 41. 2075).

A vlach katonaelemek részvétele a felkelésben nemcsak szövetségest, katonai erőt jelent a parasztmozgalom számára. A szabadparaszti állapot elérésére irányuló törekvés tápot ad a „második jobbágyság” béklyózta feudális kötöttségek ellen irányuló közvetlen támadásra. S a vlach kiváltságok általános mozgósító erejükön túlmenően meghatározzák a jobbágyi szervezkedés formáit is.

„Et insuper iudem subditi conventicula per antesignanos suos frequentius peragunt, seseque aliis rebellibus subditis capituli Zagrabiensis tumultuose cum tympanis adjungunt, contributiones pro antesignanis suis imponunt, et sese invicem taxant et mulcant, jurisdictionem domino ipsorum terrestri debitam per se in alios subditos exercent. . .” (OL. Canc, Propos. et opin. 1653: 44) panaszkodik megdöbbenet Erdődy Imre gróf felkelt jobbágyságai ellen. A jobbágyság ezen törekvésében, hogy a földesúri hatalomtól függetlenül sajátos paraszti közösséget hozzanak létre, ahol az adót a maguk előljárói számára szedik, s kölcsönösen gyakorolnak joghatóságot egymás felett, nem nehéz felismerni a vlach privilégiumokban kodifikált nemzetségi-közösségi eredetű jogok s bírósági gyakorlat példaadó hatását. Bár a jobbágyság egymás feletti bíraskodása, hogy ti. kölcsönösen megsebesítik s megcsónkítják egymást, lehet egyszerűen a felkelők ítélete a közös ügy árulói felett, amint ez a parasztfelkelések történetében másutt is és e mozgalomban is szokásos volt.

A horvátországi sajátos helyzet, a munka és védelmi erőben való rendkívüli hiány s a jobbágyságra nehezedő kettős teher: a föld művelése s a határvédelem feladatai egyfajta öntudatot, nélkülözhetetlensége tudatát ébreszti fel a parasztszféra. A tizenöt éves háború után pusztán maradt az ország. „Domini nostri revocabant colonos suos a Danubio; venite confratres nostri ad fidem nostram . . . et tunc fraterna dominatione gaudebant” (ti. a parasztszféra. OL. Canc. Litt. Privat. 1653: 97). S akkor a jobbágyság hitte a „testvéri uralomban”; vállalták a kettős feladatot: földet művelni s megvédeni a termést. Nélkülünk Croatia ma is pusztaság lenne — írják.

Ez a szükségességüknek, jelentőségüknek tudata egyik legfontosabb és tudatosan használt fegyverük. A király a mi urunk tájékoztatása alapján elhatározta — írják —, hogy amíg mi, szegények tartózkodunk a végeknél, nem fog zsoldot fizetni, pedig ezt a zsoldot visszafizeti akkor a töröknek. S ez a végső fenyegetés: urainkkal szemben védelmet már csak a töröknél kereshetünk.

A horvátországi török pusztítások, melyek nemcsak a nemességet — mint Magyarországon —, hanem jobbágytömegeket is menekvésre kényszerítettek, a parasztszféra létét is fenyegetik. De sokszor úgy tűnik, a haza, az Erdődy grófok földje, nem érdemli az áldozatot. S különösen nem a jobbágyfelkelőkkel szövetséges vlachok részéről, akiknek apái gyakran török portyázó csapatok előőrseiként érkeztek Horvátországba, s ha letelepítéssel és privilégiumokkal az országhoz sikerült is kötni őket, számukra e föld nem jelent többet, mint a biztos és viszonylag szabad életlehetőséget. S ha éppen privilégiumaikat fenyegeti veszély új uraik részéről, mi marad még számukra e „hazából”? Szövetségest, sőt védelmezőt kereshetnének a határokon ólálkodó török csapatokban, s hogy ez mégsem történik meg, abban nagy szerepe van az ország bánjának, Zrínyi Miklósnak, aki a felkelés egész folyamán fő feladatának éppen a kettős veszély — a török és a paraszti támadás — kapcsolódásának megakadályozását tartja. Az izgatató kérdésre, miért nem éltek, fenyegetéseik ellenére sem, a horvát jobbágyság a törökhöz menekvés lehetőségével, feleletet ezzel csak részben adhattunk. S probléma maradt az is, vajon a felkelés tanulsága, az érdekek egyeztetésének meddő kísérlete hogyan hatott Zrínyi nézeteire, „nemzet”, „haza” fogalmának alakulására.